

Ободянська Н.П.

аспірант Інституту проблем

виховання АПН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті на основі праці ігумена Георгія (Шестуна) «Православна школа» розкривається провідна роль релігійної традиції у вирішенні проблеми духовно-морального виховання особистості. Наголошується на тому, що Православна Церква сьогодні є єдиною хранителькою духовного досвіду нашого народу, а звернення до святоотецької спадщини є одним із найдієвіших напрямів у духовно-моральному вихованні.

The article based on the work «The Orthodox School» by Father-Superior Georgiy (Shestun) reveals the essential role of religious tradition in solving the problem of spiritual and moral education of a person. It is also argued that today the Orthodox Church is the sole guardian of the nation's spiritual experience, and turning to the saint fathers' heritage is one of the most efficient directions of spiritual and moral education.

В умовах сучасної суспільної кризи в Україні особливого значення набувають питання духовної безпеки країни. Вони тісно пов'язані з захистом культурної спадщини, історичних духовних традицій і норм суспільного життя, а також із релігійною грамотністю народу, що була знекровлена за роки атеїстичної влади, і яку може забезпечити тільки повноцінно організована система освіти.

Радянська педагогіка розглядала людину з позиції марксистсько-ленінської ідеології і бачила в ній, перш за все, «продукт середовища». Обмеження її буття соціально-біологічними рамками і заперечення її головної «метафізичної» складової – душі – призвело до однобічності у розумінні людини, неповноцінності створеного образу. Це негативно відбилося як на педагогічній практиці, так і на результатах досліджень. «Ми

розібрали людину на складові і добре навчилися «рахувати» кожен з них, – писав відомий психолог А.М. Леонтьєв. – Та ось зібрати людину ми не в змозі» [4, 43].

На зміну марксистсько-ленінській прийшла гуманістична концепція людини, яка виходить з того, що людина – це біосоціальна істота, яка органічно поєднує соціальні, біологічні і духовно-моральні компоненти. Не заперечуючи існування душі, гуманізм заперечує її творця – Бога.

Сьогодні чимала кількість людей відчуває як поступово починає зживати себе гуманістична утопія, пов'язана з ідеалізацією Західної культури, з вірою в те, що ринкова система сама по собі може вирішити всі державні, суспільні і особисті проблеми, що вона є передумовою суспільства, процвітаючого не лише в матеріальному, а і в духовному відношенні.

Криза «гуманістичної свідомості» знайшла вираження у вкрай несприятливій суспільній атмосфері: посилення криміногенності суспільства, зростання злочинності (у тому числі і дитячої), насилля, відкритої пропаганди розпусти. Особливо складна ситуація спостерігається у підлітковому і молодіжному середовищі. Дослідники відзначають тут такі явища, як наростання індивідуалізму, протиставлення себе іншим людям, прагматизм – на тлі девальвації цінностей, пов'язаних із служінням суспільству, державі, людям. У підлітків та молоді відбувається зниження довіри до старшого покоління, переорієнтація на особисте благополуччя, виживання і самозбереження. Крім того, посилюється процес індивідуалізації, відчуження. Матеріальні блага стали займати значно більше місця в бажаннях підростаючого покоління, культура і освіта відходять на периферію їхніх ціннісних орієнтацій, інтерес до цих сфер життя все в більшому ступені набуває прагматичного відтінку.

Яскравим проявом падіння духовних ідеалів стала молодіжна культура, у якій виражена тенденція до руйнування, протест проти благообразності в усьому: способах спілкування, одязі, поведінці, в усьому зовнішньому вигляді підлітка, дівчини, юнака [5, 23]. Погіршує це становище той факт, що підростаюче покоління росте на рекламі, іменах, традиціях і образах, чужих основам вітчизняної культури. «Психологічне роздвоєння, неузгодженість цінностей, втрата твердих соціальних орієнтирів, засмічення мови англійськими кальками – результат помилкової державної політики, що призводить до виховання патріотів чужої країни», – пише соціолог І.В. Попова [7, 19].

Є дані, що свідчать про зміни, які відбуваються на рівні свідомості, і проявляються в утилітарності і примітивності мислення, посиленні раціоналістичного компоненту, наявності «чудернацьких духовних утворень», коли в голові однієї людини уживаються елементи несумісних

типів світогляду: атеїстичного, християнського, язичницького, так званого «східного» та ін. [3, 81].

Пошук суспільною свідомістю виходу із ситуації, що склалася, ознаменував повернення до попередніх систем цінностей і спочатку до «загальнолюдської», гуманістичної, а зараз – до традиційної для українців – православної системи цінностей, яка є необхідним підґрунтям для духовно-морального виховання підростаючого покоління.

У пошуках шляхів вирішення проблеми духовно-морального виховання ми хочемо звернутися до праці відомого науковця, педагога, ігумена Георгія (Шестуна) «Православна школа» [2].

Висвітлюючи актуальні питання сучасної освіти, він, зокрема, зазначає, що цю проблему неможливо вирішити поза релігійною традицією, яка становить основу культурних і народних цінностей та переконань. Автор також розкриває роль традиції у процесі розвитку і духовного становлення особистості і акцентує увагу на виключно значущій ролі традиції у суспільних процесах. Так, для того, щоб суспільство могло вижити і зберегти свою унікальну культуру, має відбуватися передача тих духовних, ціннісних орієнтирів, на яких трималось суспільство протягом століть. Відповідні цінності зараз майже не передаються, крім того, відбувається їхня підміна. Але без досвіду духовного життя суспільство існувати не може [2, 246].

Дуже важливо зрозуміти, що сьогодні єдиною хранителькою духовного досвіду нашого народу є Православна Церква. Якщо суспільство не використає за досвідом передачі духовних цінностей Церкви, то воно прийде до занепаду, тому що без духовної основи довго існувати не зможе. Вхідження освітнього простору в досвід Православної Церкви в царині духовної творчої діяльності – є об'єктивною реальністю, якої не уникнути.

Серед важливих проявів процесу духовного становлення особистості автор виділяє патріотизм. Порівнюючи західно-християнську і східно-християнську цивілізації, ігумен Георгій зазначає, що життя визнається Заходом як найвища цінність. Для людини східно-християнської традиції життя ніколи не було вищою цінністю. Вмирати завжди йшли за Віру. Приймавши західну ідею і визнавши, що життя – вища цінність, ми втратимо свою основу – патріотизм. На відміну від нинішніх тенденцій, в нашій культурі традиційно вчили дітей страждати, переносити злидні разом із Вітчизною і, якщо потрібно, вмирати. Традиційно виховували на прикладах подвижників, святих, героїв численних війн, безкорисливого відданого служіння та жертвності. Адже суть патріотизму полягає в тому, що православний воїн завжди воював до останньої краплі крові за свою

Вітчизну, умів жертвувати собою. Самозречення властиве православній людині. Без повернення до православних традицій важко виховати патріота, тому що споконвіку, захищаючи рідний дім, воювали не просто за землю, на якій виростили, а за Пресвяту Богородицю, за святині, за Богом дану землю. Православні завжди розуміли, що за Батьківщину вони будуть відповідати перед Богом. На думку ігумена Георгія, гасло «Життя – вища цінність» – є згубним [2, 248].

Надзвичайна особливість нашої цивілізації полягає у майже повному збігові народних і релігійних поглядів. Навіть невіруюча людина несе в собі цінності Православ'я. Незалежно від того, усвідомлює вона ці цінності чи ні. Отже, коли ми говоримо про педагогіку, то повинні мати на увазі, що педагогіка української цивілізації є по суті своїй православною педагогікою, тому що від одного покоління до другого передаються народні, а отже, і релігійні погляди. Суть нашої педагогіки складає Православ'я, що не виключає використання форм і методів універсальної педагогіки .

Таким чином, вітчизняна педагогіка повинна враховувати, що Православ'я є основою всього нашого життя. В історії нашого народу атеїстичні та матеріалістичні погляди ніколи не були традиційними, не були народними, не становили першооснову культурного життя. Вся наша культура є християнською, основою нашої культури є християнство. Вся європейська культура є християнською [2, 249].

Торкаючись питання релігійної освіти, отець Георгій поділяє її на дві частини – просвіта і виховання. Просвіщати ми зобов'язані усіх. У цьому й полягає свобода, оскільки неможливо зробити вибір не знаючи змісту того, що можеш вибрати. Вірити і любити силоміць не примусиш, але знати християнство людина просто зобов'язана. Якщо ми хочемо вивести на новий рівень наших дітей і самих себе, то повинні вивчати Православ'я. Навчаючи Православ'ю, ми відкриваємо людям основи нашої культури, нашої традиції.

Серед інших основоположних цінностей нашої цивілізації автор називає духовність. За його словами, в поняття духовно-морального виховання вкладають зараз зовсім різні значення. В Росії у ХІХ столітті, як зазначає архимандрит Платон, професор Московської духовної академії, слово «духовність» не промовлялось взагалі. Духовну людину називали у ті часи благочестивою і праведною людиною. Неблагочестива, неправедна, недоброчесна людина не може бути духовною. Завжди намагались зберегти праведність, чистоту, жити доброчесно. Саме таке розуміння духовності, на думку ігумена Георгія, має бути основою нашої освітньо-виховної діяльності.

Якщо взяти за основу твердження, що духовність пов'язана з чистотою, моральністю, доброчесністю, то доведеться переглянути деякі освітні програми, що розбещують школярів, підштовхують дітей на втрату чистоти і доброчесності. Причини втрати первісного значення поняття духовності автор вбачає у виникненні категорії людей, які бажають бути духовними, але не хочуть, чи не можуть бути моральними. Утворився шар людей, котрі вважають, що духовність – це лише культура і освіченість [2, 252-253].

Наступна чеснота Православ'я – це послух. Однією з головних цінностей, що сьогодні нав'язуються нам, є свобода, яка сприймається перш за все в тому розумінні, що людина повинна бути вільною від усіх обмежень. Втрачено поняття гріха, сорому. У Православному розумінні бути вільним – значить бути вільним від гріха, від зла, від самої смерті, а в ліберальному, західному розумінні – бути вільним від усіх обмежень, вільно потурати усім своїм бажанням і примхам, нехай і самим низьким. У православній традиції є розуміння того, що людині потрібно себе зв'язати. Зло виходить з її серця, і якщо його не зв'язати, то воно виривається з всією своєю руйнівною смертоносною енергією. Без послуху розпадається сім'я, народ, суспільство, розпадається армія, держава. Потрібно говорити про те, що ліберальні цінності, цінності сучасного західного суспільства призводять до руйнації нашого суспільства.

Порівнюючи цінності західно-християнської та православної цивілізації, ігумен Георгій серед інших виділяє поняття «добре жити», яке в православній свідомості має особливу цінність. Адже православна людина ніколи не прагнула до багатства, до надмірності, вона прагнула жити у достатку, необхідному щоб перезимувати без проблем, нагодувати дітей, утримувати сім'ю. Людина завжди прагнула до особливих цінностей, які ми зараз протиставляємо ліберальним, західним, – а саме помірність, аскетичний спосіб життя. Західне суспільство є суспільством споживання, воно ґрунтується на тому, що громадяни споживають більше, ніж потрібно, мають більше, ніж необхідно. На відміну від плотської людини, яка розглядає світ зі своєї суто матеріалістичної точки зору, духовна людина сприймає світ зовсім інакше. Православ'я одухотворює, підносить її. Ідеал православної людини – це духовна людина, яка бачить духовний сенс світу, життя, людини і оточуючих її речей. Ми перестали натхненно жити і надихати дітей. Тому сенс освіти – це відкриття образу Божого в людині, сенс виховання – живлення її благодаттю Божою, сенс навчання – є покаяння, тому що навчаючись, людина йде від недосконалості до досконалості [2, 254-256].

Автор чітко визначає мету православної освіти – привести дитину до Христа. Та коли йдеться про систему державної освіти, то відірвати державну школу від самої держави неможливо. Найголовнішим питанням сьогодні є питання про цілі освіти, без чого неможливо визначити ні зміст освіти, ні форми, ні методи. Отець Георгій виділяє державну і народну мету, що існують сьогодні. Перша – створити людину західноорієнтовану, на зразок того, як у двадцятому столітті ставилося за мету виховати людину нової формації, переробити людину на комуністичний лад. Проте, крім державних та політичних, існує ще й мета самого народу. Вона полягає у вихованні дитини добродісної, чистої, совісної, патріотичної, яка любить свою Батьківщину, історію, свій народ. Народ завжди формулював спільне завдання дуже просто: навчити дитину жити так, як жили її предки протягом багатьох століть. Інакше кажучи, мета народної освіти – ввести дитину в життя традиції [2, 266-267].

З огляду на це, стає зрозумілою роль предмету «Основи православної культури» в освітньому просторі. Одним із найдієвіших напрямів у духовно-моральному вихованні є звернення до того найбагатшого пласту православної культури, який охоплює святоотецька спадщина. За християнським віровченням, вона є актом божественного сходження: людське слово, перетворене Божою благодаттю, перевтілюється, стає духоносним, набуває надособистісної сили і переконливості. За святоотецькими творіннями надзвичайною метою людини є досягнення святості, обоження. Саме в працях отців і вчителів Православної Церкви містяться знання про людину і її душу, про вічні істини і шлях їхнього поступового набуття.

Святоотецька література і близькі до неї за методологічними підходами і змістом праці видатних педагогів В.В. Зеньковського, І.А. Ільїна, А.С. Макаренка, М.І. Пирогова, В.Я. Стоюніна, В.А. Сухомлинського, К.Д. Ушинського та ін. охоплюють коло фундаментальних понять духовно-морального виховання, деякі з них вже стали майже архаїчними назвами. Серед них: смирення, послух, незлобність, прощення, неосудження, терпіння, перенесення скорбот, безкорисливість, служіння ближньому, любов, милосердя, добродісність, пильнування своєї душі та ін. Праці святих отців, учителів Церкви і видатних православних педагогів дозволяють відчувати глибину і місткість цих понять, побачити педагогічні явища у незвичному ракурсі, отримати нові для науки шляхи вирішення вічних педагогічних проблем.

Святитель Феофан Затворник порівнює святоотецьку спадщину з теплицею, потрапивши у яку людина відчуває особливу, життєдайну і світлоносну атмосферу, де вона дихає оживляючим і підбадьорюючим духовним повітрям. Поступово людина починає розуміти, що все, про що пишуть святі отці, не дивлячись на зовнішню «правильність» її власного життя, має пряме відношення до неї.

Святоотецька спадщина – школа споглядання, школа самопізнання, у якій кожен, хто навчається, отримує свою частину знань в залежності від особистого духовного досвіду.

У своїй статті «Святоотецька спадщина і проблеми духовно-морального виховання учнівської молоді в сучасній школі» доктор педагогічних наук Петракова Т.І. виділяє такі риси святоотецької літератури:

- Націлена на формування внутрішнього світу людини, ядра особистості.
- Розрахована на будь-який вік – фізичний і духовний.
- Ґрунтується на власному духовному досвіді, тому може бути використана в індивідуальній роботі з учнями/студентами.
- Заснована на абсолютних істинах, говорить про абсолютні істини, не зазнає ідеологічних коливань.
- Звернена до цілісної людини – її розуму, волі, почуттів, до її серця і душі.
- У педагогічному плані є «покроковою методикою» самозаглиблення і самопізнання, а саме – визначення негативних сторін власної особистості і вказівка на те, як з цим боротися.
- Показує різноманітні шляхи і форми духовного життя.
- Навчає будувати діалог із самим собою, іншими людьми, світом в цілому на основі християнських цінностей, наповнювати свій внутрішній світ новим сенсом, обирати високі, надособистісні життєві цілі.
- Відроджує традицію «учительності» – педагогічного діалогу, заснованого на глибинному внутрішньому взаємоприйнятті особистості учителя і учня на основі спільних цінностей, ідеалів, авторитетів [6, 180].

Ці риси святоотецької літератури мають виключне значення для духовно-морального виховання людини. В цілому святоотецьку літературу потрібно назвати «педагогікою душевної розбудови», цілісним вченням, що містить знання про людину і її душу, про її наявний та остаточний стан. Це «унікальна енциклопедія» найтонших станів людської душі, їхньої взаємодії і взаємовпливу, їхнього генезису і об'єктивації у поведінці людини [1, 64].

Святитель Григорій Богослов писав: «Говорити про Бога – велика

справа, та ще краще очищувати себе для Бога». Саме цим, традиційним для наших минулих поколінь шляхом поведуть вітчизняну педагогічну науку творіння святих отців. І нам потрібно свій погляд спрямувати на святих Мужів Церкви Христової і через вивчення їхнього подвигу пізнати і те, чим є для нас і майбутніх поколінь Святе Православ'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братусь Б.С., Воейков В.Л. и др. Начала христианской психологии. Уч. пособие для вузов. – М., 1995. – 233 с.
2. Игумен Георгий (Шестун). Православная школа. – М: Воскресная школа, 2004. – 368 с.
3. Кураев А. Все ли равно, как верить. – Клин, 1994.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 2005. – 431 с.
5. Парамонов В. Значение педагогики и психологии в деле пастырского душепопечения юношества. – Л., 1991. – 312 с.
6. Петракова Т.И. Святоотеческое наследие и проблемы духовно-нравственного воспитания учащихся в современной школе // Духовное наследие Глинской пустыни в современной системе образования. – М.: Самшит, 2002. – С. 174-182.
7. Попова И.В. Тенденции изменений ценностных ориентаций старшеклассников в условиях реформы 1990-93 гг. : Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1994.